

Ольгопільському та Ямпільському, тобто там, де проживало молдавське населення губернії. Опираючись на дослідження цієї галузі ремесла Подільської губернії в 1912р., можна стверджувати, що виготовлення килимів відбувалося переважно для задоволення власних потреб і лише в деяких населених пунктах – Балті, Круте та Крикливець – килимари продавали свої товари на ринку і завжди знаходили покупців [11, 298].

Для виробництва килимів молдаван використовували лише овечу шерсть. Стрижка овець проводилась, як правило, в травні місяці. Шерсть мила та сушили, а потім віддавали для розчісування в найближчі містечка, там же її і фарбували. Виробляли килими на спеціальному верстаті – „кросні”. Килими використовувалися в селянському побуті головним чином для прикрасення хат, крім того в храмах вони служили для покриття підлоги, купували їх також і міські жителі для тих же цілей [18, 81-82].

Поширеним видом ремесла молдаван Півдня України була вишивка. Свідчення про це знаходимо у звіті Подільського губернатора за 1886 р. У ньому зокрема вказувалось: „В с. Клембівка та Яланець Ямпільського повіту здавна займаються вишивкою. Місцеве населення сформувалося із волохів, що змішалися з українцями. В узорах та способах вишивання золотом та сріблом тут здавна сформувався особливий стиль, що полягає в поєднанні мотивів волоських та українських. В 1884р. клембівським вишивальницям було замовлено вишивку для імператриці, а в 1885 р. вони знову отримали замовлення на вишивку плаття для неї. Таким чином, за клембівськими вишивальницями закріпився авторитет найкращих вишивальниць мішурою Росії [19, 39]. Після першої Всеросійської кустарної виставки в Петербурзі 1902 р., вироби клембівських вишивальниць були представлені на виставках в Великобританії та Данії, а в Турині та Берліні вони отримали премії [11, 313]. Вишивкою займалися жінки та дівчата у вільний від польових та інших робіт час, у листопаді – березні.

На початку ХХ ст. руйнуються народні промисли молдаван. Фабричні тканини і готові вироби проникають у молдавське село і успішно конкурують з домотканим одягом. Приходить в занепад і така стара галузь молдавського ремесла, як килимарство. У килимовий малюнок проникають мотиви, запозичені селянами із дешевої друкованої продукції, особливо з листівок та етикеток. Натуральні фарбники замінюються штучними, спрощується малюнок узору. Однак і за таких умов молдавська національна меншина Півдня України зуміла зберегти свої національні традиції.

У подальших дослідженнях цієї проблеми перспективним видається вивчення взаємовпливів українського та молдавських етносів у ткацтві та інших ремеслах та промислах у місцях їхнього спільного проживання на Півдні України.

- Бесарабии и левобережного Поднестровья в XIX – начале XX вв.: Дис. канд. ист. наук. – К., 1991.*
6. Жаркуцкий И.И. Развитие мелкотоварной промышленности и торговли в левобережных районах нижнего Поднестровья во второй половине XIX – начале XX вв. – Кишинев, 1982.
 7. Зеленчук В.С. Население Бесарабии и Поднестровья в XIX в. – Кишинев, 1979.
 8. Тучинський В.А. Молдаване Півдня України в другій половині XIX – поч. XX ст., їх чисельність та розселення // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2000. – Випуск 2.
 9. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – С.Пб., 1869. – Вып. 1.
 10. Ремесла и промыслы Херсонской губернии. – Херсон, 1905.
 11. Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916.
 12. Список населенных мест и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии. – Одесса, 1907.
 13. Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1970.
 14. Грацианов В. Некоторые данные по шелководству в Юго-Западной России. – М., 1908.
 15. Державний архів Херсонської області. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 38.
 16. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования собрания П.П. Чубинским. – С.Пб., 1872. – Т. 7.
 17. Описание Херсонской земельной сельскохозяйственной и промышленной выставки 1880г. – Херсон, 1881.
 18. Державний архів Вінницької області. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 20.
 19. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 6372.

І.В.Довжук

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ МАШИНОБУДУВАННЯ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.

Надніпрянська Україна, починаючи з 80-х рр. ХІХ ст., посідає перше місце в імперії з виробництва сільськогосподарських машин. Найважливішими центрами цього виробництва були Київ, Харків, Одеса, Єлисаветград, Олександрівськ, Херсон, Миколаїв, а також Катеринославщина. Це був час створення в українських губерніях великого сільськогосподарського машинобудування як самостійної галузі промисловості й перетворення Надніпрянщини на один із центрів цього виробництва всеросійського значення.

Автор статті ставить за мету дослідити виробництво сільськогосподарських машин в українських губерніях Російської імперії в останній чверті ХІХ ст. та довести, що підросійська Україна на початку ХХ ст. перетворилася на осередок сільськогосподарського машинобудування загальноімперського значення. Об'єкт вивчення – промисловий розвиток Надніпрянщини в останній чверті ХІХ ст., предмет – сільськогосподарське машинобудування.

Цій проблемі у своїх працях так чи інакше приділяли увагу Є.І. Ізмайлівська, Л.Г. Мельник, І.О. Гуржій та інші дослідники.

Особливість українського сільськогосподарського машинобудування полягала в тому, що воно створювалося переважно за рахунок іноземного капіталу, а типовим шляхом його розвитку було

1. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма (1825–1860 гг.). – М., 1981.
2. Кабузан В.М. Народы России в I половине XIX века. Численность и этнический состав. – М., 1972.
3. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на Юге России. АН СССР. Труды архива. – Л., 1975. – Вып. 26.
4. Исторические корни связи и дружбы украинского и молдавского народов. – К., 1980.
5. Демченко М.А. Сельское хозяйство молдаван

переростання механічних майстерень при складах іноземних машин у великі заводи сільськогосподарського машинобудування. Так утворилися найбільші на той час заводи – Гельферіх-Саде і Мельгозе в Харкові, Фільверга і Дедіна в Києві, Гена в Одесі, Ельворті в Єлисаветграді, Леппа і Вальмана в Олександрівську, Грієвза в Бердянську тощо [1, 31].

Іноземний капітал посів міцні позиції в сільськогосподарському машинобудуванні в підросійській Україні та успішно завойовував місцевий ринок. Так, завод плугів Гена в Одесі швидко розширив своє виробництво, незважаючи на наявність шести складів іноземних машин, що знаходилися в місті. Уже в 1880 р. це підприємство виготовило 563 металевих плуги, у 1881 р. – 976. Завод Е. Мельгозе в Харкові розгорнув широке виробництво двокорпусних плугів власної конструкції. Завод Ельворті налагодив масовий випуск кінних молотарок, віялок, які, унаслідок високої якості, користувалися значним попитом. У 1894 р. в Харківській губернії діяло 6 заводів такого профілю, на яких працювало 568 робітників і вироблялося продукції на 550,8 тис. крб. У 1898 р. тут діяло 5 заводів із кількістю робітників 657 і виробництвом продукції у вартісному еквіваленті на 724 тис. крб. [2, 145-146].

Особливого розмаху набуває сільськогосподарське машинобудування на Півдні України, зокрема в с. Хортиці (під Олександрівськом), де функціонують 5 машинобудівних заводів. Серед них виділявся завод Леппа і Вальмана, що перетворився з майстерні в одне з найбільших підприємств країни. У 1874 р. завод випустив першу, власної конструкції, жатку-“лобогрійку”, яка простотою свого устаткування і відносно дешевиною забезпечила собі протягом 1870-80-х років широкий збут; у 1879 р. назване підприємство виготовило вже 370 жаток. Заводи Хортиці випускали в ці роки також кінні молотарки, віялки, соломорізки. Уже в 1880 р. вартість виробництва сільськогосподарських машин тут досягала 300 тис. крб., тобто перевищувала виробництво цих машин у Харкові й дорівнювала вартості сільськогосподарського машинобудування в Москві. На 1880 р. заводи Хортиці виробили: жаток – 817, віялок – 250, молотарок – 89, кінних грабелів – 30, сівалок – 43, соломорізок – 55. Машини збувалися в Катеринославській, Херсонській, Таврійській, Харківській губерніях та деяких інших регіонах імперії [3, 198].

На Катеринославщині в 1896 р. діяло 11 чавуноливарних і механічних заводів, які виплавляли метал і з нього ж виробляли сільськогосподарські машини, і 13 заводів сільськогосподарського машинобудування, що працювали на привізному металі. Отже, у Катеринославській губернії в названому році діяло 24 підприємства, які виробляли сільськогосподарські машини і знаряддя. У 1896 р. на них було вироблено відповідної продукції на 1,7 млн. крб. Найбільшими підприємствами тут були наступні. Уже названий завод фірми “Лепп і Вальман”, на якому в 1896 р. працювало 85 робітників, а продукції було вироблено на 96,8 тис. крб. Завод купців Г.Н.Класена і Г.Д.Нейфельда, розташований на ст. Софіївка Олександрівського повіту. За 1896 р. підприємство виробило продукції на 116 тис. крб. (лише жниварах тут було вироблено на 58 тис. крб.), а кількість

робітників становила 101 особу. Завод купця І.А. Фріцена діяв у с. Кічкас Катеринославського повіту. Робітників на ньому працювало 80, а обсяг виробництва за 1896 р. становив у вартісному еквіваленті 136 тис. крб. На хуторі Борисівському Олександрівського повіту діяв завод купця Б. Кернера. Кількість робітників у 1896 р. становила 45, а продукції було виготовлено на 57 тис. крб. У с. Павлівці Катеринославського повіту працював завод Б.В. Ремпеля з кількістю робітників 18 та обсягом виробництва на 20 тис. крб. [4, 97-99]. Завод Я.Г. Нібура, розташований у с. Нью-Йорк Бахмутського повіту, з кількістю робітників 40 і виробництвом різних сільськогосподарських машин і знарядь на 112 тис. крб. У м. Катеринославі діяв завод сільськогосподарських машин і знарядь, що належав Б. Заславському і А. Євсевичу. Підприємство, на якому працювало 38 робітників, виробило в 1896 р. відповідної продукції майже на 47 тис. крб. У вже названому с. Кічкас діяв завод, що належав землевласнику Я.Д. Козловському. Кількість робітників тут становила 42. За 1896 р. було виготовлено жниварах на 40,2 тис. крб., молотарок – на 3,1 тис. крб., плугів – на 1,4 тис. крб. і соломорізок – на 300 крб., усього – на 45 тис. крб. У с. Скелюватому Олександрівського повіту діяв завод М.Я. Янца. Тут у 1896 р. було виготовлено 400 жниварах, 28 молотарок, 65 плугів, 10 сівалок та інших виробів, усього – на 62,7 тис. крб. [2, 26, 40-42].

До великих підприємств сільськогосподарського машинобудування на Катеринославщині належали також заводи купця Я. Бадовського й машинобудівної компанії Мензиса і Маршалла. Так, у м. Олександрівську діяв завод із виробництва сільськогосподарських машин, на якому працювало майже 90 робітників. Загальний обсяг виробництва дорівнював у вартісному еквіваленті 233,2 тис. крб. [4, 50]. Отже, у Катеринославській губернії наприкінці XIX ст. діяли дрібні та середні заводи сільськогосподарського машинобудування. Також тут треба сказати, що дрібні підприємства не витримували конкуренції з боку великих, а особливо з боку привізних з-за кордону машин.

Значимо, що в 1880 р. в українських губерніях було 58 заводів (як дрібних, так і великих) із виробництва сільськогосподарських машин (у Росії – 340). Усього підприємств фабричного типу налічувалося – 29 (50% від загальної кількості заводів), на них діяла 31 парова машина потужністю в 372 к. с., було зайнято 1693 робітники (81% усіх робітників, зайнятих у цій галузі).

В Україні виробництво сільськогосподарських машин зростало достатньо швидкими темпами. Так, лише за чотири роки (1876 – 1879 рр.) воно збільшилося на 79,3% (з 520,1 до 932,4 тис. крб. відповідно). Особливо зростає питома вага Півдня (за винятком Таврії), який дає в 1879 р. 56,4% (526,2 тис. крб.) всієї продукції. Тут перше місце посідає Катеринославська губернія, де в 1879 р. вартість виробництва становила 420 тис. крб., або 79,8% продукції Півдня і 45% загальноукраїнської. Швидко зростає виробництво сільськогосподарських машин у Харківській губернії. Так, якщо в 1876 р. тут було вироблено продукції на 53,4 тис. крб., то в 1879 р. – на 129,5 тис. крб. На Правобережжі головним районом сільськогосподарського машинобудування

залишається Київщина, де в 1879 р. було вироблено відповідної продукції на 144,7 тис. крб., або 15,5% загальноукраїнського виробництва [5, 158-160].

У Наддніпрянській Україні в 70-х – на початку 80-х рр. XIX ст. було розвинуте виробництво як поліпшених знарядь (залізних плугів, запашників тощо), так і сільськогосподарських машин та кінних приводів. Із сільськогосподарських машин особливо було розвинуте виробництво сівалок, жаток (52% загальноімперського виробництва), кінних молотарок, віялок і “млинків”-сортувальників (29% загальноімперського виробництва), соломорізок, просорушок (98% загальноімперського виробництва). Головним районом виробництва металевих плугів і знарядь було Правобережжя. Заводи Півдня України (зокрема, Катеринославщини) виробляли більшу частину сільськогосподарських машин та кінних приводів [5, 106-110]. Проте всі машини, що вироблялися в цей період, були розраховані на силу тяги людини або тварин; парових локомотивів і сільськогосподарських машин, розрахованих на використання як рушійної сили парових двигунів, в Україні (а почасти і в Росії) не вироблялося. Також відчувався брак кваліфікованої робочої сили.

Зазначимо, що із середини 80-х і до початку 90-х рр. XIX ст. довіз машин у Російську імперію значно зменшується внаслідок тарифу 1885 р., що встановив мито на довіз машин у розмірі 50 коп. золотом з пуда, а з 1887 р. розмір мита підвищено до 70 коп. з пуда. Однак розвиток внутрішнього сільськогосподарського машинобудування відбувається поволі внаслідок сільськогосподарської кризи, що починається саме в цей час. Крім того, імперський уряд перейшов до політики протекціонізму щодо вітчизняної металургії, встановлювалися високі мита на довізний метал, а машинобудівні підприємства були позбавлені пільг довозити метал безмитно для своїх потреб. Отже, сільськогосподарське машинобудування перейшло до споживання в основному вітчизняного металу [1, 32].

Унаслідок розвитку металургійної промисловості на Півдні України, центр сільськогосподарського машинобудування з Польщі й Прибалтики поступово переміщується в Наддніпрянську Україну, яка на початку 1890-х років дає більше половини (52%) загальноімперського виробництва сільськогосподарських машин [6, 10]. Прискоренню цього процесу сприяли виникнення і розвиток металургійної промисловості в Донецькому басейні та Придніпров’ї. Близькість власної металургійної бази, розвиток залізниць, наявність широкого місцевого ринку в Південній Україні – усе це сприяло розвитку сільськогосподарського машинобудування. Вироблені українськими підприємствами деякі типи машин (сівалки, жатки-“лобогрійки”) і металеві плуги виявилися настільки зручними для місцевих умов, що на них був постійний попит. У 1886 р. механічні підприємства Півдня України реалізували понад 2 тис. жаток-“лобогрійок”, а загальна кількість жаток, що виготовлялися тут у другій половині 80-х років, значно перевищила кількість довізних.

Якщо порівняти стан розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні на 1890 р. зі станом цієї галузі на 1879 р., то побачимо явища концентрації виробництва, особливо за рахунок ліквідації дрібних підприємств Правобережжя. Чіткіше

виділяється Південь як за темпами розвитку виробництва (зростання в 4 рази), так і питомою вагою в загальноукраїнському виробництві (відповідно 56% у 1879 р. і 76% у 1890 році). Причому на Півдні, поряд із Катеринославською губернією, з’являється новий район сільськогосподарського машинобудування – Таврія. Розвиток капіталістичних (ринкових) відносин у сільському господарстві збільшував попит на машини вітчизняного виробництва, до того ж цьому сприяло зниження цін на них у 90-х рр. XIX ст. унаслідок подальшої механізації виробництва на заводах та здешевлення металу. Про темпи зростання сільськогосподарського машинобудування в підросійській Україні в останньому десятиріччі XIX ст. свідчать наступні дані. Так, якщо в 1891 р. вартість виробництва відповідної продукції в дев’яти українських губерніях становила 2,6 млн. крб., то в 1894 р. – 6,6 млн. крб., тобто збільшилась у 2,5 рази.

Слід підкреслити, що протягом 90-х рр. XIX ст. відбувалося як подальше зменшення виробництва і ліквідація дрібних підприємств (зокрема, на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині), так і швидке – у незрівнянно більших масштабах – зростання виробництва сільськогосподарських машин і кількості нових великих підприємств у Харківській губернії, а також на Півдні України. Унаслідок цього питомо вага Півдня в загальноукраїнському виробництві сільськогосподарських машин на середину 90-х років досягала 90%. У 1894 р. в Україні діяло 82 заводи сільськогосподарського машинобудування, з яких 70 припадало на Південь, тобто на Катеринославську, Херсонську й Таврійську губернії [1, 32].

Південь України був головним районом виробництва плугів і основних сільськогосподарських машин. Херсонська й Катеринославська губернії давали більшу частину плугів, Катеринославщина й Таврія – основну масу жаток, майже всі молотарки виготовлялися на Харківщині та у трьох південних губерніях. У 1894-1895 рр., порівняно з 1879 р., виробництво плугів зросло майже в 16 разів, жаток – у 66, молотарок – у 3,2 рази. Однак нестача технічних кадрів, відносна дорожнеча металу, брак деталей з литої сталі та ковкого чавуну, відсутність власного верстатобудування були перешкодою до налагодження масового випуску складних сільськогосподарських машин. Тому локомотиві, парові молотарки, універсальні рядові сівалки, снопов’язалки, дискові борони, парові преси тощо надходили з-за кордону [1, 33].

Наддніпрянська Україна на кінець XIX ст. перетворилася на головний район сільськогосподарського машинобудування загальноімперського значення, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1 [7, 206].

Виробництво сільськогосподарських машин

Роки	Російська імперія		Україна	
	тис. крб.	%	тис. крб.	%
1890	5080	100	2654	52
1892	5762	100	3510	61
1893	8067	100	5444	67
1894	9607	100	6746	70

Отже, на середину 90-х рр. XIX ст. частка України в загальноімперському виробництві сільськогосподарських машин становила 70%.

Сільськогосподарські машини в значній кількості реалізовувалися на українських ярмарках, особливо на Півдні. Однак із кінця 1880-х – на початку 90-х років широких масштабів набуває постійна торгівля через мережу комерційних складів сільськогосподарських машин. Деякі з них розташовувалися при машинобудівних підприємствах. У 1890-х рр. лише на Півдні України було 123 торговельних склади сільськогосподарських машин. У другій половині 90-х років щорічний обіг приватних комерційних складів сільськогосподарських машин в українських губерніях становив приблизно 4-5 млн. крб. Проте, склади обслуговували переважно великі закордонні машинобудівні фірми; машини ж вітчизняного виробництва приймалися лише на комісію. Крім того, невеликі місцеві заводи не спроможні були сплачувати за зберігання машин на складах великі суми.

У вказаний період на Лівобережжі та Півдні України розпочали свою діяльність земські склади. Перший з них був відкритий у Золотоніському повіті Полтавської губернії в 1887 р., у 1889 р. відкрилися земські склади в Полтавському і Кременчуцькому повітах, у 1890 р. – у Прилуцькому. У 1892 р. в губернії вже діяло 9 складів. У 90-х роках відкриваються земські склади в Херсонській, Чернігівській, Харківській, Катеринославській губерніях. Земства могли значно знизити ринкову вартість машин (від 15 до 40%), тому що були оптовим покупцем і мали безпосередній зв'язок як з вітчизняними, так із іноземними підприємствами. Також вони мали можливість продавати знаряддя і машини в кредит, а головне – звільняли споживачів від численних посередників. Тому можемо зазначити, що земські склади відігравали позитивну роль в українській торгівлі сільськогосподарськими машинами [3, 207].

У 1900 р. в Наддніпрянській Україні діяло 65 заводів із виробництва сільськогосподарських машин і знарядь, на яких працювало понад 5,6 тис. робітників і було вироблено продукції майже на 7 млн. крб. [8, 142-147]. У цілому на цей час кількість машинобудівних і металообробних заводів досягає 299, а виробництво їхньої продукції – 57,2 млн. крб. [9, 32].

Таким чином, виробництво сільськогосподарських машин перетворило вже на початок XX ст. Наддніпрянську Україну на осередок сільськогосподарського машинобудування загальноімперського значення. Цьому активно сприяв розвиток металургійної промисловості в Донецькому басейні та Північній Україні.

Т. Довжук І.В. Виробництво сільськогосподарських машин у Наддніпрянській Україні наприкінці XIX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Вип. 2.

2. Російський державний історичний архів, м. С.-Петербург (далі - РДА). – Ф.20.- Оп.12. - Спр.51.
3. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. – К.: Вид-во КДУ, 1972.
4. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – Ч.2. – К.: Наукова думка, 1962.
5. Сборник сведений по департаменту земледелия и сельской промышленности. – Вып. III. – СПб., 1881.
6. Измайловская Е.И. Русское сельскохозяйственное машиностроение. – М.: ВСНХ, 1920.
7. Гуров А.В. Открытие нового месторождения

каменного угля в Изюмском уезде // Южно-русский горный листок. - № 69. – С. 649-650.

8. Статистические сведения о фабриках и заводах по производствам, не обложенным акцизом, за 1900 год / Под ред. В.Е. Варзара. – СПб., 1903.
9. Гуржий І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст. – К.: Наук. думка, 1968. – 191с.

А.М. Шевченко

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ АГРАРНОЇ КРИЗИ 1881–1896 рр.

Проблема розвитку сільського господарства України в кінці XIX – на початку XX століття завжди привертала увагу як дореволюційних так і сучасних істориків. Актуальним набуло вивчення економічних особливостей окремих регіонів, до яких все частіше звертаються фахівці різного рівня. В наш час, ряд дослідників починає приділяти більше уваги аграрній історії Південної України в XIX ст. Серед них значної уваги набуло дослідження ролі світової аграрної кризи 1875–1896 рр. в перетворенні Південної України на район товарного хліборобства. Зокрема, З. Конішина досліджувала вплив світової кризи на сільськогосподарське виробництво Південної Росії, П. Шацький висвітлює занепад тваринництва внаслідок розвитку умов зернового виробництва, В. Золотов проаналізував зміни в південноукраїнському господарстві в 1880–1890-х рр. та визначив роль зернового виробництва у піднесенні південноросійської зовнішньої торгівлі. Частково вплив світової кризи на сільське господарство новоросійських губерній досліджено у працях І. Десятнікова, В. Теплицького, Л. Мельника, Я. Бойко та ін.

Оцінюючи стан вивчення даної теми, слід зазначити, що окремі питання потребують подальшого висвітлення. Актуальними залишаються проблеми визначення наслідків аграрної кризи для селянського та поміщицького господарства краю, шляхи виходу з аграрної кризи, які здійснювали землевласники, вивчення умов формування нового центра зернового виробництва в Росії тощо. Виходячи з вище зазначеного, автор статті ставить за мету розкрити наслідки зернової кризи та проаналізувати її роль для сільського господарства Південної України в кінці XIX ст. Об'єкт – аграрна криза 1881–1896 рр., предмет сільське господарство Півдня України за умов аграрної кризи.

В 1880–1890-ті рр. становлення товарного землеробства на Півдні України відбувалося в умовах світової аграрної кризи, яка тривала з перервами з 1875 по 1896 рр. Головною причиною перенасичення зернового ринку став прискорений розвиток капіталізму в сільському господарстві США, Австралії та Канади. Це одразу позначилося на вартості хлібу: якщо у 1876–1880 рр. пуд пшениці в Лондоні коштував 107,8 золотих коп., то в 1886–1890 рр. – 71,5 коп.; в Нью-Йорку, за 1882–1883 рр. вартість пуда пшениці скоротилася з 160 до 124 коп. [1, 52].

У 1881 р. світова криза досягла Росії, що одразу позначилося в падінні експортних цін в хліборобських районах країни до яких традиційно відносився північно-чорноморський регіон. В комерційних